

”Jag har faktiskt aldrig lidit av att vara kvinna”

*Vilka valmöjligheter har kvinnor på jobbet?
Och hur hanterar de sina erfarenheter av att verka i en förment
könsneutral organisation? En närläsning av intervjun med en kvinnlig
handläggare avslöjar att hennes manöverutrymme är mer begränsat
än hon först vill göra gällande.*

”Jag har faktiskt aldrig lidit av att vara kvinna. Vad det beror på, det vet jag inte, men jag har aldrig upplevt det.”

Inga är medelålders och har postgymnasial utbildning. Hon har arbetat länge på sin arbetsplats och har en ansedd position. Hennes omgivning skulle knappast uppfatta henne som ”förtryckt”.

Inga var en av 20 kvinnor i offentlig förvaltning som jag intervjuade med jämna intervaller under åren 1991-1995, när stora förändringar genomfördes i offentlig verksamhet i Sverige.¹

Andra gången vi träffades frågade jag om Inga tyckte att arbetsklimatet för kvinnor på hennes arbetsplats hade förändrats genom åren. Det var då hon gav mig svaret i det inledande citatet. Men varför sade hon att hon aldrig *lidit* av att vara kvinna här? Ett sådant svar väcker fler frågor än det besvarar. Är det för att hon har lidit av att vara kvinna på andra ställen? Är det för att det finns andra som har lidit? Vad är det hon har sett som inte har gällt henne?

Hur skapar kvinnor sig själva på jobbet?

I den här artikeln lyfter jag fram kvinnornas sätt att tala om jämställdhetsfrågor, eftersom jag tycker att det förtjänar särskild uppmärksamhet. Jag reflekterar över vad detta kan säga oss om på vilka sätt kvinnor omvandlar lev-

da upplevelser till tolkade erfarenheter i den speciella miljö som arbetsplatsen utgör. Vad kan kvinnors sätt att tala om jämställdhet lära oss om hur kvinnor skapar sig själva som kvinnor i den svenska arbetsvardagen?

Bakgrunden till mina resonemang finns bland annat i tankegångar om ”organisationslogik” som manligt dominerad och med kvinnor som nyanlända gäster; om den speciella utformningen av vardagslivet som problematik som skapas av kvinnors strukturella positioner i samhället; och om hur kvinnor ger giltiga uttryck för vad det innebär att vara modern kvinna idag.² Den kritiska livshistorieforskningens sätt att förstå människors berättande som mediering mellan individ, situation och samhälle har inspirerat mitt förhållningssätt till kvinnorna som berättare.³ När det gäller analysmetoder har jag haft särskilt stort utbyte av de nya diskursanalytiska strömningarna inom engelsk socialpsykologi, där en maktanalys och därmed feministiska analyser har ett utrymme.⁴

Jag vill emellertid vänta med de teoretiska resonemangen och först låta läsaren följa mig vidare i samtalen med kvinnan i citatet ovan och i den analys jag har gjort av dem. Jag har valt hennes berättelser därför att de rymmer motsägelser som är aktuella i många kvinnors ”psykologi” på arbetet. Jag lyssnade därför vidare och valde ut ytterligare tillfällen när hon återkom till temat lida/inte lida och känna/inte känna i anknytning till att vara kvinna på arbetsplatsen. Så här såg Ingas mer

fullständiga svar ut på min fråga om huruvida detta att vara kvinna hade förändrat sig något genom åren:⁵

Jag har faktiskt aldrig lidit av att vara kvinna. Vad det beror på, det vet jag inte, men jag har aldrig upplevt det. Det är klart att det är ju ett annat ledargarnityr nu, än vad det var tidigare. Och jag menar, hade man äldre – kanske till och med betydligt äldre – manliga kollegor, så...Jag menar, de var ju såna som, ja som man kan förvänta sig av män i den åldern. Det handlar ju lite grann om hur gammal man är också, fast inte så mycket, men lite, det finns med. Det har ju alltid funnits /*kvinnor på de lägsta handläggartjänsterna*/, men jag var ju den första då som /*fick en högre tjänst*/ och det var ju väldigt märkligt. Då var det ju bara män alltså och jag ju, under flera år. Men då fick man väl kanske lite grann puffa för att man fanns, annars så kunde man bli bortglömd vid små möten och sånt där, det hörde ju till.

– Fast inte nåt sånt där påtagligt. Inte mer än man kanske kände att man måste jobba mer än pojkarne alltså, på nåt sätt. Men det kanske låg hos en själv, jag vet inte.

– Ja, det är så svårt det här.

– Som sagt var, nån sån där väldigt manligt dominerad karriär har det ju faktiskt inte varit.

I en senare intervju berättar Inga hur hon har börjat reagera på orättvisor mellan henne själv och jämbördiga och högre manliga kolleger. Eller om det är så att orättvisorna har börjat uppträda först nu...

Jo, jag är i dagarna väldigt sur på att jag inte fick gå en kurs som jag har sökt. Och det var alltså sex stycken som sökte härifrån, tre kvinnor och tre män, och man väljer då tre män! .. Det känner jag mig väldigt besviken på, alltså. Ruskigt besviken! .. Och så sen får man ingen – man får ingen förklaring, heller. Men – men så mycket kan jag väl säga om man ska se på det som utkristalliserar sig här, att det är en – för att uttrycka sig slarvigt – jag vet inte om du förstår vad jag menar, men det är en macho-, machostil här! I allra högsta grad, alltså. .. Ja, du förstår det...? Jag vet inte om vi har samma tolkning av det, men jag tror att du begriper vad jag menar. Så att det där ser jag som ytterligare bekräftelse på det.

Jag frågade litet senare vad Inga gör när hon blir så arg och besviken.

Nej, sån är jag ju inte, att jag... Nej men jag kan ju – jag pratar ju då med dom här kvinnorna, då, som...

– För att det där med grabbar, i all ära... Men det finns ju inga grabbar – alltså jag är ju, jag har ju alltid varit tillsammans med män, jag har ju som jag har sagt föredragit män många gånger, kanske. Men det är inte – för närvarande så är det faktiskt ingen man som jag skulle kunna tänka mig att prata såna här saker med. Det är helt fel män, från mitt sätt att se, alltså. .. Och vad det beror – det är väl jag som är sparsmakad, jag vet inte, men...

– Jag tänkte på det när jag gick hit i morse också – för att överleva, så ställer man faktiskt upp på saker och ting som egentligen inte är ens rätta jag! Och det är ganska ruggigt, alltså. .. Här är det ju då dessa som jag betecknar som "macho-männen". Där det då är – ja, jag menar, det är väldigt mycket "fulprat", det är såna vulgära saker så man håller på...! Det är inte min stil!!

– Ja, jag har aldrig egentligen levt i en sån miljö tidigare, alltså. .. I själva verket så skrattar inte jag [åt skämten]. Det är hemskt att säga det, men jag gör inte det, det är enbart ansträngande, att slänga käft, alltså, i stort sett. .. Ja, det är en överlevnads-historia, det är det.

Jag frågade Inga vad hon trodde skulle hända om hon istället sa ifrån åt dem.

Ja, det var det jag tänkte, nu kommer Eva att fråga om det! ..Ja, men alltså, det är hemskt att säga, att jag... Jag menar, vad skulle det finnas...? Man säger då "Ja tänk att du var så jävla trevlig...!", säger man då. "Det var ju verkligen positivt, alltså!" Tänkte väl mig som nån gammal hagg, då, förstås!

Analys av textens oavsiktliga budskap

Ingas berättelser är mycket innehållsrika och kan analyseras på flera olika sätt, beroende på syftet med analysen. Eftersom jag är intresserad av hennes överväganden och syn på sig själv som kvinna i ett mansdominerat organisatoriskt sammanhang, har jag valt ett tillvägagångssätt som skulle kunna kallas socialpsykologisk diskursanalys med makt- och köns-perspektiv.⁶ Jag tänker redovisa mitt tillvägagångssätt ganska utförligt, eftersom mycket av insikterna ur den här typen av analys egentligen inte finns enbart i slutprodukten, utan

snarare byggs upp under arbetet med texterna. "Diskursanalys" är inte något enhetligt begrepp eller någon enhetlig metod. Uttrycket används inom många olika discipliner, men kanske främst de som sysslar med språk. Inom psykologi har det blivit ett allt vanligare ord, parallellt med att fler forskare har börjat närma sig språkvetenskaperna.⁷ Ett pionjärarbete som har fått stor betydelse inom feministisk psykologi utfördes av Wendy Hollway i hennes studier av sexualitetsdiskurser hos heterosexuella par.⁸ Michel Foucaults olika användningar av diskursbegreppet har varit en viktig inspirationskälla för The Discourse Unit vid Manchester Metropolitan University, där jag också har hämtat idéer. Något som skiljer dem från många andra diskursanalytiker är en förankring i "radical psychology" som har mycket gemensamt med kritisk psykologi. Det bidrar till det starka inslaget av maktanalys. Vissa i gruppen integrerar detta med en feministisk analys.⁹

Dessa typer av diskursanalys utgår från att språket är så konstruerat att innebörder kan skapas i en text oberoende av den talandes eller skrivandes avsikter. En läsare kan ibland förstå andra saker i en text än vad författaren avsåg. Den sociala världen framstår med ett sådant synsätt som ett system av texter som kan avläsas från olika positioner. Uppgiften för diskursanalys är att studera de psykologiska processerna som de yttrar sig i texter, och att visa vilka tolkningsrepertoarer – eller diskurser – som de bygger på.¹⁰ "Diskurser" kan i dessa sammanhang förstås som "praktiker som systematiskt skapar de objekt som vi talar om".¹¹ Enhetlighet eller hegemoni när det gäller befintliga diskurser är inte särskilt vanligt idag. Vi rör oss parallellt med många motsägelsefulla repertoarer för att förstå vardagen, vilket kommer till synes i våra sätt att förstå och berätta om våra upplevelser. Därför är texter, inklusive tal, vid närmare betraktande sällan så enhetliga som de kan se ut vid första påseendet. De vanligen motstridiga och splitttrade kulturella resurser som texter skapas av kan ofta göras synliga via någon av de olika analytiska vägarna till synliggörande av inflytanden som finns tillgängliga. Här utgår jag från vad vi kan kalla Manchester-modellen för

analys och kommer att beskriva metoden parallellt med att jag genomför den. Det första man då gör för att analysera en text som intervjuutdraget ovan, är att se vilka associationer, tankar och frågor texten väcker.

Vilka viktiga subjekt är bärare av diskurserna?

Det första som slog mig i utdraget ur Ingas intervjuer, var att hon var så mån om att betona att hon inte hade lidit, fastän jag inte på något sätt hade antytt det i min fråga. När hon berättar om den diskriminering som hon utsattes för i början av sin karriär, blir hon osäker på om det kanske bara var inbillning. Texten är full av sådana motsägelser. Det blir svårt för henne att producera någon helgjuten bild av hur det var att vara kvinna.

Den text som kommer ett halvår senare och handlar om nutid har en helt annan karaktär. Nu är Inga förbittrad över att ha blivit förbigången. Plötsligt lider hon av att vara kvinna på sin arbetsplats! Jag kan inte låta bli att undra om det var sådant hon hade upplevt i början av sin karriär, men av olika skäl inte "konstruerat" som tydlig diskriminering, utan istället fått med sig som ett oscillerande minne, där det ibland kändes som om det var orättvisor och ibland som om "det kanske låg hos en själv".

Berättelsen om macho-männen väcker ilska och sympati hos mig som läsare. Ska hon behöva stå ut med sånt? När jag tittar närmare på den, blir emellertid också den mer komplicerad och motsägelsefull. Jag blir funderksam över vad Inga gör med och av sig själv när hon "överlever" i sin sociala situation på arbetet. Blir hon komprometterad? Är hon bara ett offer eller medverkar hon till något? Ingas metakommunicerande med mig som intervjuaren kring diskrimineringsaspekterna är också intressant. Vill hon ha min bekräftelse på att macho-män finns?

Dessa associationer bär jag sedan med mig som bakgrund till de mer formella stegen i diskursanalysen. Nu gäller det att försöka pussla ihop en bild av den värld som är förutsättningen för texter som dessa. Världar består av föremål och andra "objekt", som vi le-

Marianne Lindberg de Geer, *Jag tänker på mig själv*, 1994.

tar i texten. Här finns t ex kvinnor, äldre manliga kolleger, kvinnor i början av karriären, kvinnor som har kommit en bit längre i karriären, möten, ålder, kurs, tre kvinnor och tre män, (ingen) förklaring, chefen, macho-stil, samma tolkning, ytterligare bekräftelse, saker och ting, ens rätta jag, enheten, macho-männen, fulprat, (inte min) stil, en sån miljö, skämt, en överlevnadshistoria, gammal hagga.

Det syns i förteckningen att vissa av objekten antagligen är mer definierande för Ingas värld än andra. Man kan kanske börja ana vilka diskurser som håller samman dessa objekt. Närmare kommer vi genom att leta upp de viktiga subjekten i texterna; de som skulle kunna vara bärarna av diskurserna. Vilka viktiga kategorier av personer finns där? Här finns den kvinnliga tjänstemannen, den äldre manliga kollegan, chefer och ledning, macho-män och eventuellt en "överlevare", som skulle kunna vara en senare version av den kvinnliga tjänstemannen. För att få liv i dessa subjekt kan vi försöka rekonstruera vilka rättigheter och skyldigheter subjekten har inom den referensram av regler som texten förutsätter.

Kvinnliga tjänstemän: de fick rätt att nå den nedersta karriärstegen. De har skyldighet att "puffa" för att de fanns så att de inte blir bortglömda. De har skyldighet att också jobba mer än männen. De har skyldighet att uppfatta detta fenomen som sina egna fantasier.

Äldre manliga kolleger: de tycks ha rätt att se ner på kvinnor ("som man kan förvänta sig av män i den åldern.."). Det finns ingenting i texten om eventuella skyldigheter.

Chef, ledning: de verkar ha rätt att fatta beslut utan att motivera dem. De har rätt att göra sina kvinnliga anställda besvikna. De har rätt att välja sina manliga kompisar till förmåner osv. Det finns ingenting i texten om eventuella skyldigheter.

Macho-män: de har rätt att "fulprata" trots att kvinnor tar illa vid sig. De har rätt att mobba/trakassera kvinnor för deras utseende. De har rätt att tysta opposition genom att se till att opponenter inte vågar säga ifrån. De har rätt att tvinga andra att ställa upp på sådant

som "inte är deras rätta jag". De har rätt att förvänta sig att alla ska skratta åt deras skämt. Det finns ingenting i texten om skyldigheter. *Överlevaren:* hon har rätt att söka till den attraktiva kursen. Hon har skyldighet att stå ut med att inte få någon förklaring till kursurvalet. Hon har rätt att överleva genom att "ställa upp på..." Hon tar sig rätten att inte skratta åt skämten – men döljer att hon gör det. Hon tar sig inte eller har inte rätten att ifrågasätta skämten. Hon har alltså skyldighet att inte störa macho-männen.

Vilka kommer till tals — och vad säger de?

I de här texterna samexisterar uppenbarligen några olika versioner av den sociala värld vi rör oss i. Vi kan spåra versionerna genom att fundera över yttranden som skulle kunna fällas i de aktuella sammanhangen och sedan tänka oss möjliga upphovspersoner till dessa yttranden (obs! att det nu handlar om våra egna konstruktioner i särskilt hög grad). Följande "yttranden" tyckte jag verkade troliga utifrån intervjuutdragen:

- 1) En kvinnlig tjänsteman lider inte av att vara kvinna – oavsett vad det beror på.
- 2) En äldre man får bete sig hur som helst mot kvinnliga kolleger.
- 3) En kvinnlig pionjär i karriären måste själv se till att hålla sig framme. Men kanske är detta mer en fråga om upplevelser hos en själv än något som finns i krav från omgivningen?
- 4) Det är tillåtet att missgynna kvinnliga anställda vid kursurval. En kvinnlig tjänsteman ska alltså inte räkna med samma förmåner som män. Möjlig upphovsperson: enhetschefen.
- 5) Som kvinnlig tjänsteman blir man väldigt besviken över snett kursurval. Möjlig upphovsperson: kvinnlig tjänsteman i karriären – som har varit med om ett och annat nu.
- 6) Vulgära skämt är roliga. Skämtarens världsbild är den som gäller. De som opponerar sig tystas med uttryck för förakt. Andras världsbilder behöver inte få utrymme. Möjlig upphovsperson: dominerande manliga tjänstemän.

7) En chef har inga skyldigheter mot sina anställda. Däremot får chefen välja ut kompisar till förmåner av olika slag. Möjlig upphovsperson: enhetschefen.

8) De som tycker annorlunda än macho-männen har rätt att göra det – om de håller tyst om det! Olik tänkande kan alltså överleva om de inte aktivt visar vad de tänker. Möjlig upphovsperson: dominerande manliga tjänstemän.

9) En kvinnlig tjänsteman blir upprörd över att behöva höra männens fulprat. Men hon opponerar sig inte. Upphov: "överlevaren".

Vissa sätt att uttrycka sig står i skarp motsättning till andra i listan här ovan, medan de överensstämmer väl med ytterligare andra sätt att tala. De som står i motsättning till varandra ingår inte i samma tolkningsrepertoarer, men det gör antagligen de som passar ihop. Här koncentrerar jag mig på de senare.¹² De som överlappar mest med varandra och därför passar fint ihop, tycks mig vara (a) 1 och 3; (b) 2, 4 och 7; (c) 2, 6 och 8; (d) delar av 3 och 5; och (e) 5 och 9. Dessa påståenden kan ses som yttringar av de diskurser eller tolkningsramar som är aktiva i den här texten. Nu gäller det att försöka placera dem utanför textens snäva ramar. Diskurser är ju ingenting som existerar i isolerade sammanhang, utan de är produkter av grupper, organisationer och samhället utanför. Vi behöver också hitta några lämpliga sammanfattande benämningar på dem. Jag har prövat dessa:

(a) *Individualiseringsdiskursen*: "Kvinnor har inga speciella problem med att slå sig fram här. Ibland känns det som om man som kvinna måste anstränga sig extra mycket, men det kan också vara enbart subjektivt hos den enskilda – alltså ett personligt problem." Individualiseringsdiskursen är nog ganska allmänt förekommande i samhället – ett slags könsneutral jämställdhetsdiskurs, som just på grund av sin "könsneutralitet" blir tvetydig.

(b) *Den ansvarsfria chefsdiskursen*: "Chefer har inga särskilda skyldigheter mot alla sina anställda. De klarar sig ju bra själva, det syns. Det är däremot bra att ha ett litet gäng med vetti-

ga killar omkring sig som man kan lita på och snacka med. Fruntimmer har alltid en massa griller för sig."

(c) *Rå men hjärtlig stämning-diskursen*: "Här har vi en rå men hjärtlig stämning, och det trivs vi bra med! De som misstycker får väl gå någon annanstans. I varje fall ska de inte förstöra stämningen för oss vid kaffebordet med sitt kärringaktiga munsnörpande! Vi tycker folk ska få veta det. Vi tolererar olik tänkande, bara de inte stör oss..." Den här diskursen förekommer säkert sällan "officiellt", eftersom det numera är illegitimt att säga sådana saker i de flesta sammanhang. Däremot är den säkert inte ovanlig i slutna kretsar, som t ex vissa arbetsplatser.

(d) *En underordningsdiskurs* kan avläsas på ett par ställen, men motsägs nästan omgående av Inga. Det verkar svårare för kvinnor att ta sig fram, men den förståelsen av upplevelserna är inte riktigt acceptabel och skyntar bara fram i korta glimtar.

(e) *Överlevardiskursen*: Att veta en del men inget säga; att rädda skinnet. "Det förekommer flagranta orättvisor mot kvinnor här, och även rena trakasserier, men det är ingen idé att protestera mot dem, för då råkar man själv illa ut." Man "vet" att det inte är någon idé att protestera öppet. Besvikelse – kanske för att man själv tidigare omfattade diskurs (a) här ovan?

Vilka valmöjligheter har Inga på arbetet?

Jag vill nu stanna upp ett tag vid Ingas sätt att förstå sin situation på arbetsplatsen. Vilka är hennes val och dilemman? Vad kan hennes berättelser säga om vad det är hon har att "omvandla till tolkade erfarenheter" i sitt vardagsliv? Kan berättelserna också säga något om hur hon gör detta – mot bakgrund av de tolkningsrepertoarer som verkar vara aktiva i hennes vardag? Psykologi innebär just att omvandla levda upplevelser till tolkade erfarenheter i sociala sammanhang – och därigenom skapa och förändra oss själva som kvinnor el-

ler män.¹³ För det ändamålet vill jag titta litet närmare på några av Ingas yttranden:

...annars så kunde man bli bortglömd vid små möten och sånt där, det hörde ju till.

Inte mera än man kanske kände att man måste jobba mer än pojkarna alltså på nåt sätt. Men det kanske låg hos en själv, jag vet inte. – Ja, det är så svårt det här.

Inga har varit en pionjär som hög kvinnlig tjänsteman och har under många år arbetat i en mycket mansdominerad miljö, där hon var ett av undantagen på grund av sitt kön. För henne "hörde det till" att hon regelmässigt blev bortglömd när det skulle kallas till möten. Detta verkar ha varit på samma gång vardagligt och förväntat – "*det hörde ju till...*" – och så överkligt att det är tveksamt om det egentligen hände: "*Men det kanske låg hos en själv, jag vet inte.*" Ett fenomen som är både vardagligt och överkligt är litet svårt att förhålla sig till, för att uttrycka det mildt. Vad kan det bero på att Inga omvandlade upplevelsen "bli bortglömd vid möten" till erfarenheten "det kanske låg hos en själv, jag vet inte"? Vi har förstås bara tillgång till hennes berättelse i nuet, långt senare, och vi vet inte hur hon då, för länge sedan, förstod dessa upplevelser.

Vilka sätt att förstå stod då till hennes förfogande när hon nu många år senare reflekterade över sina upplevelser i början av karriären? Om analysen av hela materialet här är trovärdig, så skulle jag säga att hon förstår sina upplevelser utifrån "individualiseringsdiskursen". Hennes skapande av erfarenheter skedde i ljuset av en förståelse av livet på jobbet som gick ut på att det är den individuella förmågan det kommer an på, inte könet. Följaktligen är det lätt att bli osäker på om det beror på ens kön eller på något annat – kanske något med den individuella förmågan – att man inte blir kallad till alla möten. Den kvinnliga tjänstemannen kan till och med bli osäker på om det verkligen var så att hon inte blev kallad till alla möten. Om alla hade lika stora chanser, så kunde väl inte kvinnor förbigås vid viktiga möten? Om en kvinnlig tjänsteman då trodde att hon förbigicks, kunde det därför snarare – i individualiserings-

diskursens termer – handla om hennes egna fantasier.

Det är inte så lätt att integrera sådana mot-sägelsefulla upplevelser till en enhetlig bild av sig själv som kvinna i arbetsplatsens sociala värld. För att fortsätta att tänka i diskurstermer kan vi se det som att individualiseringsdiskursen döljer en underordningsdiskurs. Inga har upplevelser som kan tolkas i termer av underordning, men det verkar som om hon föredrar att tolka dem i överensstämmelse med individualiseringsdiskursen: "*...men det kanske låg hos en själv.*" Vilket hon kommer att göra, beror på vad som är diskursivt tillgängligt för henne i den situation där hon befinner sig. Det verkar inte som om underordningsdiskursen egentligen finns tillgänglig för Inga när vi pratas vid i den första intervjun, trots att hon berättar om upplevelser som passar in. Den är marginaliserad – dold – av den könsneutrala individualiseringsdiskursen, som är den förhärskande på hennes arbetsplats.

Hur kommer hennes sätt att omvandla upplevelser till erfarenhet att påverka hur hon skapar sig själv i fortsättningen av livet? Att då och då uppleva sig förbigången som kvinna, men inte veta om hon "får" tolka upplevelsen så, och att ha en omgivning som marginaliserar alla sådana tolkningar, kan det tänkas ha någon inverkan på den bild av sig själv på jobbet som hon dagligen skapar och underhåller? Skapar detta några diskontinuiteter i hennes självupplevelse? Å ena sidan är hon den framgångsrika pionjärvinnan, å andra sidan den som förbigås – eller kanske ännu värre, den som har fantasier om att hon förbigås, som hon inte vet om de är sanna? Går allt det att förena i en upplevelse av att vara en sammanhållen individ?

Inga byter diskurs

När Inga och jag träffades för nästa intervju, hade det hänt saker som hade spräckt individualiseringsdiskursen för henne. Hon tog upp detta direkt i intervjuens inledning, och var påtagligt upprörd:

Det är en macho-, machostil här! I allra högsta grad, alltså!

Paulina Wallenberg-Olsson, *Skottsäker aftenklänning, kroppsskydd klass IA*, 1993 (foto Nationalmuseum). Från utställningen "Klädd och oklädd", Nationalmuseum, våren 1996.

Jag frågade då vad hon gör när hon blir arg på detta och fick ett intressant svar.

Nej, sån är jag ju inte, att jag... Nej men jag kan ju – jag pratar ju då med dom här kvinnorna, då, som...

Här dyker tydligen möjligheten att protestera upp ett ögonblick, och det blir den föreställningen hon svarar på – sådan är inte hon! Inga behåller protesten bland de kvinnor som liksom hon är berörda av orättvisorna. Uttrycket "sån är jag ju inte" säger något om i vilken diskurs det är möjligt för Inga att känna sig hemma, och tanken att hon skulle säga ifrån är uppenbarligen främmande för henne. Hon ser numera saker som hon inte såg förut, men hennes strategi är densamma – att inte säga något högt. För hennes del blir det möjliga ett slags passiv underordningsdiskurs som jag har kallat "överlevardiskursen". Men vad är det Inga "överlever"? Ja, det verkar bland annat vara besvikelsen på männen.

Nu börjar Inga nämligen reflektera över sitt förhållande till män, som genom tiderna har varit gott. Hon har som kvinnlig pionjär på ett manligt område identifierat sig med män snarare än kvinnor, tycker hon:

Jag är ju, jag har ju alltid varit tillsammans med män, jag har ju som jag har sagt föredragit män många gånger, kanske.

Det är mestadels män som har varit hennes jämlikar i jobbet, och dem hon har diskuterat med och haft utbyte av. Men nu verkar det få ett tvärt slut. Män som uppför sig på det här sättet vill hon inte ha någon närmare kontakt med i jobbet! Nu finns det ingen man på arbetsplatsen som hon kan tänka sig att prata om viktiga saker med. Sedan kommer ifrågasättandet av det egna omdömet:

Det är väl jag som är sparsmakad, jag vet inte, men...

Detta känns igen från hennes tidigare farhågor för att det kanske var hennes egna fantasier att hon blev förbigången. Förklaringen kanske finns enbart i henne själv. På vilket sätt är

det tillåtet för henne att förstå sin besvikelse över männen, egentligen? Är det männen som är "vulgära", eller är det Inga som är för finkänslig? Här står två tolkningsmöjligheter emot varandra – en underordningsdiskurs och en "rå-men-hjärtlig-stämningdiskurs". De som tolkar världen i termer av den senare, ser kanske Inga just som ett av dessa kärringaktiga fruntimmer som snörper på munnen. Är det så Inga vill se sig själv? Om inte – vilka alternativ finns för henne? Vilka möjligheter ger det henne att skapa sig själv som kvinna i arbetsvardagen om hon fortfarande vill betrakta sig som "en av grabbarna på avdelningen"?

Vad händer med Inga om hon går i öppen konflikt med sina manliga kolleger? Jag frågade vad hon trodde skulle bli resultatet och fick svaret:

Ja, men alltså, det är hemskt att säga, att jag... Jag menar, vad skulle det finnas...? Man säger då "ja tänk att du var så jävla trevlig...!" säger man då. "Det var ju verkligen positivt, alltså!" Tänkte väl mig som nån gammal haggga, då, förstas!

Att protestera finns inte som alternativ för Inga, eftersom hon då räknar med att utsättas för sarkasmer och trakasserier och uppfattas som "gammal haggga". Hon har nyligen sett andra kvinnor på avdelningen drabbas på liknande sätt. Därför säger hon ganska uppgivet "vad skulle det finnas...?" Den som protesterar utdefinierar sig själv som en omöjlig person, en som är så avvikande att den inte behöver tas på allvar. Protesten som sådan räknar hon ändå inte med att få något gehör för. I "rå-men-hjärtlig-stämningdiskursen" existerar ingen underordning av kvinnor, utan bara olikheter. En förståelse i termer av underordning eller maktutövning har ingen plats där. Och olikheter tolererar man bara om de inte märks.

Det andra handlingsalternativet, och det som Inga har valt, är "överlevandet".

För att överleva så ställer man faktiskt upp på saker och ting som egentligen inte är ens rätta jag!

Situationen är ny för Inga. För henne är det första gången i arbetslivet som hon "ställer

upp på saker och ting...” på det här sättet, säger hon. Det som skiljer Inga idag från Inga för ett halvår sedan är bland annat att hon tycks ha övergivit ”individualiseringsdiskursen” som huvudförståelse. Den tolkningsrepertoar som hon nu istället har tillägnat sig kallar jag ”överlevardiskursen”, just därför att den gör det möjligt för henne att, trots att hon ser orättvisorna, vara kvar i miljön utan att ställa till besvär vare sig för sig själv eller för omgivningen. Inga finns med i de sociala sammanhangen på jobbet, men undviker att ta aktiv del när skämten blir för grova. Hon protesterar inte, men hon skrattar inte heller åt skämten; istället döljer hon ansiktet bakom en tidning.

Hur påverkas individen av motstridiga tolkningar?

Om vi lyssnar litet till på vad Inga säger här, kan vi kanske se en annan möjlig innebörd i hennes berättelse:

...ställer man faktiskt upp på saker och ting som egentligen inte är ens rätta jag! Och det är ganska ruggigt, alltså. ... Det är inte min stil!

Det som är ”ruggigt” är kanske inte de grova skämten, utan det faktum att hon ställer upp på sådant som inte är hennes rätta jag. Som överlevare hittar hon nu en strategi att klara av situationen, men hon påverkar den fortfarande inte. Vad betyder det för Ingas ”psykologi”, dvs hennes omvandling av upplevelser till tolkad erfarenhet, att hon nu finner sig själv i situationer där hon ”ställer upp på saker och ting...”? Därigenom bidrar hon antagligen till att bevara dessa situationer. Intervjun ger inget direkt svar på frågan.

En indikation på hur sådana erfarenheter påverkar, kommer fram när Inga senare talar om sin tilltagande upplevelse av främlingskap inför sin arbetsplats och sin känsla av att vara en avvikare.

Så att det är ju jag som är avvikande, egentligen. ... Man lider ju inte, men... Det är ju så här i den här frågan: ska man överhuvudtaget engagera sig på arbetsplatsen eller inte?

Inga återvänder ännu en gång till en variant av individualiseringsdiskursen i sina reflektioner. Det är hon som tycker annorlunda, så i någon bemärkelse ligger problemet hos henne. Samtidigt har hon inte slutat se vad företrädarna för ”rå-men-hjärtlig-stämningdiskursen” gör, och hur de gör kön relevant genom råa skämt och trakasserier. Men frågan är om hon ser detta som ett av flera möjliga uttryck för organisationen som ett könspräglat system, eller om hon individualiserar diskursen genom att se den som typisk bara för några speciella män. Det finns inte mycket i hennes diskursiva omgivning som skulle stödja en tolkning i termer av organisationen som ett könspräglat system.

För att fördjupa det provisoriska svaret på ”psykologi”-frågan vill jag stanna upp inför Ingas intentioner här. Vad är det hon hela tiden försöker uppnå på sin arbetsplats? Flera av hennes yttranden kan nog tolkas som tecken på att hon vill uppnå detsamma som övriga aktörer, nämligen frid och ro. Det ska inte bli bråk. De starka diskurserna jag har identifierat i hennes berättelser verkar inriktade på samma mål: vissa potentiellt kontroversiella frågor ska inte göras synliga, särskilt inte organisationen som könspräglat system.¹⁴ Och fastän Inga gång på gång lyfter fram observationer som tyder på en viss typ av innebörder av kön i hennes organisation, så väljer hon närapå varje gång att bemöta dessa observationer med reflektioner som tar udden av dem och gör henne själv, eller möjligen några andra individer, till problemet. Inga är beredd att gå ganska långt för att upprätthålla ”fridsamheten”. Hon vill vara en fridsam person; för henne är det en viktig bild av henne själv. Därför verkar hon ibland ganska hastigt flytta sig mellan tolkningsrepertoarer. Kommer det att ha någon inverkan på vad för slags person hon skapar sig till i arbetsvardagen? Och vad innebär det för det kontinuerliga skapandet av sig själv som person att oscillera mellan motstridiga tolkningsrepertoarer för vardagshändelser? Som feminist med en maktanalys av verkligheten i bagaget undrar jag över var makten befinner sig någonstans – eller snarare vad det är för typ av makt som utövas och gör det självklart för Inga att det är ”fridsam” hon ska vara.

Socialt skapad fridsamhet

Ingas berättelser ger oss ett exempel på det fenomen som Michelle Fine och Susan Merle Gordon kallar *"the social construction of quiescence"* – den socialt skapade fridsamheten.¹⁵ Det handlar om vad det är för något som sker när människor inte protesterar. Det blir inte bråk; det ser lugnt ut eftersom aktörerna skapar sig själva som personer på vissa speciella sätt. Fine och Gordon menar att en av uppgifterna för feministisk psykologi bör vara att lyfta fram och belysa det vi inte sörjer därför att vi inte vet om att vi saknar det.¹⁶

"The social construction of quiescence" skulle kanske kunna översättas med "hur kvinnor skapas till att inte vara till besvär". "Att inte vara till besvär" är ett uttryck som har ett omedelbart igenkänningsvärde hos många svenska kvinnor, som har mycket nära till att säga just det. Några utdrag från ett par av mina andra intervjupersoner kan få illustrera:

Barbro: Då är man väl rädd att man ska vara nån sån där gnällspik, då... Så man håller sig väl helst neutral, tror jag. Inte vara nån föregångare... Så lite feg är man... Men jag är ingen sån här i fronten, som går längst fram.

Solveig: Jag kan helt enkelt inte vara och hävda mig så mycket där! .. Nej, jag vill inte.. Atminstone inte på alla träffar och så där. Jag tycker hellre om att jobba och... .. Så dom tycker nog att – jag är liksom ingen fara – jag är ingen risk för nån.

Margit: Jag är inte, jag är inte... Jag jobbar, jobbar, jobbar och jag är ingen människa som sådär kan, "nä nu ska vi ändra på det där!" eller så.

Jag hade ställt frågor om vad kvinnorna gjorde när de såg orättvisor eller blev arga på grund av oförrätter mot dem själva. De talade då på olika sätt om för mig att "ofrid" inte var något de strävade efter; det var något som de upplevde som både farligt och främmande för sitt eget sätt att vara. Hur sådana förhållningssätt till "frid" och "ofrid" uppstår och upprätthålls är viktigt att problematisera. Vi ska därför, som Fine och Gordon skriver, studera och kasta ljus på de krafter som kon-

struerar kvinnor så att vi "inte vill vara till besvär" ens när det är befogat.¹⁷ Att man inte gör uppror, när man egentligen borde, kräver en förklaring.

Jag har i Ingas berättelser tyckt mig hitta ett antal diskurser eller tolkningsrepertoarer, som kan förstås som förutsättningarna för hennes synpunkter. Vi kan då se Inga som dels föremål för, och dels förmedlare av dessa olika sätt att förstå verkligheten när det gäller möjliga innebörder av kön. Vi kan också se en förskjutning i hennes egen förståelse över tid, från "individualiseringsdiskursen" till "överlevardiskursen", en förskjutning som för övrigt ser ut att ha gått ganska snabbt; från ett intervjuutlåtande till nästa. Senare intervjuer bekräftar därtill hennes positionering. En "överlevare" som inte opponerar sig bidrar till att underordningen fortlever, samtidigt som hon är övertygad om att det skulle vara omöjligt för henne att opponera sig öppet. Vad är det för makter eller krafter som hindrar henne?

Disciplinerande föreställningar

Makt är långt ifrån alltid tydligt repressiv eller tvingande. Till vardags är det inte alltid så enkelt att peka ut en specifik aktör som utövar makt över en annan. Harriet Holter hänvisar till detta när hon beskriver hur underordningen av kvinnor över tid har förändrats från att vara personligt utövad till att bli mer personlig och institutionell, så att det är svårt att hitta någon viss utövare.¹⁸ Makten har byggts in i själva strukturen i samhället och därmed i dess symboliska manifestationer. Michel Foucault talar om produktiv eller "positiv" makt. Sådan makt är inte direkt och öppet hindrande för sina subjekt, utan fungerar istället så att den konstruerar subjekt som vill vara på ett visst sätt. När vi gör det som makten "vill" att vi ska göra, fungerar det som en bekräftelse på det slags person vi vill vara. Det upplevs som att man gör detta frivilligt och som ett uttryck för sitt eget väsen. Makt behöver därför inte vara närvarande och aktiv som sådan i nuet för att kunna "utövas". Den konstruerade individen står så att säga själv för maktutövningen, bland annat via disciplinerande föreställningar.¹⁹

Nina Sandström, *Längtan*, 1995 (foto: Roger Nilsson). Från utställningen "Kys min sko", Strindbergsmuseet, 1996.

De är mer eller mindre medvetna interna omvandlingsprodukter hos den enskilda kvinnan, som blir resultatet av vardagslivet i ett könsstrukturerat samhälle eller en könsstrukturerad organisation. Disciplinerande föreställningar bidrar till att kvinnor ger uttryck för sin könsstillhörighet på det rätta kvinnliga sättet och inte går över gränsen till det okvinnliga.²⁰ Föreställningarna varierar avsevärt; de förekommer inte i någon viss enhetlig form. De ser olika ut i olika historiska perioder och i olika samhällsklasser och etniska grupper inom samma land under samma period. Ofta är de inte särskilt explicita utan har formen av ganska vaga tankar eller känslor. Det kan vara sådant som vad man har lärt sig är "rätt" att göra – eller inte göra – när man är en viss typ av person (eller kvinnlig tjänsteman osv). Då är det ens egen bild av "den kvinnliga tjänstemannen" som är den disciplinerande föreställningen. De disciplinerande föreställningarna som gäller kvinnor är många. Särskilt tydliga och lätta att känna igen blir de när det gäller kvinnokroppen.²¹

Gemensamt för föreställningarna är att de har en normerande inriktning och att de ofta verkar utan någon synlig maktutövning. Det är den enskilda kvinnan själv som väljer eller väljer bort att göra det ena eller det andra. Ingen annan hindrar henne. Disciplinerande föreställningar har ett socialt och kulturellt ursprung i bland annat socialisation, men också i maktstrukturer i nutid, som på en viss arbetsplats. Det innebär att det antagligen finns vissa likheter mellan föreställningarna för kvinnor i samma miljö och klass. Samtidigt skapar varje kvinna sin unika blandning, som hon och hennes omgivning emellertid ofta uppfattar som personliga egenskaper hos henne, som självförtroende, snarare än som disciplinerande föreställningar. Representationer av sociala och kulturella krafter kommer då ännu en gång att uppfattas som individuella problem, med individuellt ursprung. Disciplinerande föreställningar skulle kunna vara en del av svaret på hur den socialt skapade fridsamheten kan upprätthållas utan att makt faktiskt utövas av någon ens på avstånd synlig maktbärande.

Effekten av fungerande disciplinerande fö-

reställningar blir självdisciplin, vilket ytterligare bidrar till att makten osynliggörs. Självdisciplin innebär definitionsmässigt att det är personen själv som bestämmer sig för att göra eller inte göra en viss sak; det finns ingen annan person som står i vägen och hindrar. Resultatet blir att det går att prata om och skapa sin kunskap om vardagslivet i termer som utsluter makt och maktskillnader. För att återvända till Inga, så verkar hon ha en föreställning om sig själv som en person som ska vara fridsam och inte ställa till bråk. En sådan föreställning fungerar antagligen disciplinerande.

Talandet på gränsen mellan individ och samhälle

Ett av mina syften med artikeln är att bidra till att skärpa den psykologiska förståelsen av vad det innebär att som kvinna leva i en könspräglad organisation där ingenting i den formella organisationen eller de gängse verklighetsförståelserna styrker en uppfattning av organisationen som könspräglat system. En sådan psykologisk förståelse måste innefatta både individen och hennes omgivning och försöka fånga hur hon omvandlar sociala förändringar till personliga förändringar.²²

Det är omvandlingen mellan samhälle och individ vi söker efter, och då är diskurser eller tolkningsrepertoarer användbara hjälpmedel. Talet finns både i och utanför individen, just i gränslandet mellan oss som individer och omvärlden.²³ Det gäller både vårt "tal" och de samhälleliga diskurser som vårt tal alltid förhåller sig till. Både vi själva och omvärlden påverkar och finns med i talet. Talet eller berättandet visar oss hur medieringen mellan person, situation och samhälle ser ut, och kommer också att spegla tillbaka kritiskt på båda. Berättelserna går nämligen inte att reducera till vare sig personen eller situationen/samhället.²⁴ Vi kan använda berättelser för att belysa både personen och situationen/samhället, i ljuset av varandra. Personen är inte identisk med sina berättelser, men via sina berättelser och sina berättarstrategier formar hon sig själv. När vi talar gör vi alltså minst två saker: vi berättar något om oss själva, och

vi skapar den vi hela tiden håller på att bli. Och detta gör vi inom de tolkningsrepertoarer som görs tillgängliga för oss av de diskurser vi förhåller oss till. Därför kan talandet och berättandet ge oss tillgång till både individen och samhället.²⁵

Mycket av det som har skrivits om språk – och därmed talande – på senare år, har handlat om vad som litet förenklat kan kallas *språkparadoxen*: det faktum att användandet av språk samtidigt innebär både autonomi och upprepning av tidigare mönster. Den som talar har kontroll över språket, samtidigt som hon är fången i det. Hon återanvänder gamla begrepp som har formats av andra, vilket ibland har uttryckts som att "diskursen talar genom oss". Samtidigt gör talaren någonting nytt varje gång hon talar; hon berättar sig själv och skapar nya diskursmönster hela tiden. Individen är kreativ. Det här dilemman – valet mellan att se individen som språkets slav eller som dess härskare – går inte att lösa på något enkelt sätt.²⁶

Det kan istället vara givande att ha kvar denna paradox i sitt tänkande kring individer och språk, och därmed kring individers tänkande, eftersom förbindelserna mellan språk och tänkande är täta. Vardagsresonerande av det slag jag har analyserat här, förstår vi i så fall bäst om vi *samtidigt* ser det som uttryck för individualitet *och* som uttryck för "hur diskursen talar genom oss". Om vi därför försöker se Inga både som fri aktör och som "offer för diskursen", så får vi en mer komplicerad bild av henne än vi annars skulle få. Det blir en bild som lyfter fram de dilemman som *hon* står inför, som både fri och fånge i språket och tänkandet.

A ena sidan väljer hon att hålla tyst och inte protestera mot oförrätter, varken i början av karriären eller i nuet. På så vis skapar hon en förhållandevis fridfull situation åt sig själv. Det kan ses som en strategi hos en fri aktör som vill slippa bli inblandad i konflikter på arbetsplatsen. När hon på det sättet håller sig inom gränserna för det socialt accepterade och tillåtna, så innebär det också att hon inte kommer att tangera eller få syn på dessa gränser. Hon handlar och tänker på sådana sätt som inte möter motstånd eller sanktioner,

och då kan hon paradoxalt nog uppleva att hon är fri, eftersom ingenting tycks hindra henne. Det kan leda till att de som inte tar sig några friheter upplever sig som friare än de som utmanar gränserna. De senare kommer ju att se ganska tydligt var gränserna befinner sig, i och med att de slår emot dem.²⁷

Å andra sidan verkar det vara otänkbart i de sammanhang där Inga befinner sig till vardags, att hon skulle protestera öppet. Ingen verkar göra det. I det perspektivet ser hon snarare ut som ett offer, en som inte väljer själv, kanske på grund av disciplinerande föreställningar som hon har tillägnat sig om "den kvinnliga statstjänstemannen" som en person som håller sig inom givna ramar. Ingas reaktion när jag frågade henne om eventuella protester – "nej, *sån är jag ju inte, att jag...*" – kan kanske avspegla detta.

Både offer och aktör

Den mest produktiva förståelsen av Ingas dilemma skulle då inte vara att välja en av de två motstridiga lösningsförsöken av paradoxen, utan att teoretiskt härbergära båda. Då får vi fundera över vad dilemman i sig kan innebära för Inga själv och andra som hon. Vad innebär det sålunda att samtidigt vara "offer för diskursen" och "behärska språket" i de situationer vi har hört Inga berätta om? Att därför kanske ibland vara övertygad om att kön inte har någon betydelse för bemötandet som anställd eller arbetskamrat (individualiseringsdiskursen), och ibland undra om hon kanske drabbas av sin könstillhörighet ändå (underordningsdiskurs).

Dilemman är parallellt till hur många kvinnor tänker och agerar när det gäller sexuella trakasserier. Celia Kitzinger och Alison Thomas, som har intervjuat kvinnor och män om deras syn på sexuella trakasserier, menar att kvinnor ofta avstår från att se en önskad "sexuell" händelse som sexuella trakasserier. De gör det dels för att de därmed kan bevara en föreställning om sig själva som icke-offer, dels för att de då slipper ifrån de obehagliga konsekvenser som blir följden av att definiera händelsen som sexuella trakasserier. Det är nämligen inte alltid självklart vilket som är

värst – att säga ifrån och därmed ställa till konflikt, eller att leva kvar i en oförändrad situation. Det enda en kvinna då kan göra, menar de, är att i varje given situation bestämma om etiketten "sexuella trakasserier" är i hennes eget individuella intresse eller ej och sedan handla utifrån detta. Och överväganden i nutid utifrån egenintressen gynnar inte alltid kvinnor som grupp över tid.²⁸

Bland det mest framträdande hos en paradox är svårigheten att se och agera utifrån dess olika aspekter samtidigt. Vi tvingas i varje ögonblick välja en av aspekterna för att få en enhetlig och lugn bild av verkligheten. Samtidigt finns det alltid risk att den andra aspekten tränger sig på och stör den första verklighetsbilden. En annan möjlig förståelse av en händelse kanske gör sig påmind via någons berättelse eller på grund av egna upplevelser. Då kanske vi pendlar till denna andra bild eller förståelse. Om inget dramatiskt övertygande händer, kan vi emellertid snart pendla tillbaka till den första förståelsen igen, eftersom den antagligen var den dominanta. Sådana svängningar är obehagliga och skapar lätt en osäkerhet på om det går att lita på sina egna intryck längre.²⁹

Det är dock sällan vi pendlar mellan socialt jämstarka förståelser. Det vanliga är nog snarare att en förståelse är dominant, medan olika alternativa förståelser är marginaliserade. Oftast är det en "könsneutral" förståelse, som individualiseringsdiskursens, som är den dominanta. Det innebär att det i en persons omgivning i allmänhet finns betydligt färre stöd för alternativen än för den dominanta förståelsen. Den dominanta förståelsen tar då lätt överhanden för personen så att hon döljer marginaliserade förståelser för sig själv genom att förstå sina upplevelser med oskadliggjorda innebörder. Om det går sämre för kvinnor än för män i karriären kan det tolkas som en effekt av kvinnors personliga egenskaper, alltså i individualiseringsdiskursen. Underordningsdiskursens förståelser i strukturella termer, alltså makftermer, blir på så sätt oanvändbara i samma sammanhang. De blir neutraliserade och kan inte aktualiseras samtidigt som individualiseringsdiskursens förståelse, som just på grund av sin dominans upp-

fattas som självklar och naturlig och därför får företräde. Som en följd av detta kan det framstå som om en viss organisation brister i jämställdhet utan att det existerar någon underordning. Istället ser det ut som om det är skillnad mellan kvinnor och män därför att de är olika... Hur kvinnor till vardags lever med det mysteriet kräver en närmare undersökning än vad jag har kunnat göra här med hjälp av Inga.^{30 31}

NOTER

¹ Intervjun var den andra i en serie av sex intervjuer per person under tre och ett halvt år. Mitt syfte var att få en löpande närbild av kvinnornas arbetsvardag och hemmavardag parallellt med dessa förändringar. Undersökningen kommer att rapporteras i min doktorsavhandling.

² Joan Acker (1990; 1992) har skrivit om "organisationslogik". "Vardagslivet som problematik" är ett begrepp som Dorothy Smith (1987) har fört fram. Hanne Haavind har skrivit om kvinnlighetens förändringar och betydelsen av kvinnors strävan att ge giltiga, acceptabla uttryck för vad kvinnlighet innebär i deras speciella situation (1992; 1994).

³ Se Ochberg & Rosenwald (1992).

⁴ Långt ifrån alla bland de mångtaliga formerna för diskursanalys innehåller i själva sitt format ett hänsynstagande till maktskillnader och deras betydelse. De författare jag framför allt har använt mig av är Banister et al, (1994); Burman, (1994); Edwards & Potter, (1992); Potter & Wetherell (1987); Wetherell & Potter, (1992).

⁵ För att bevara Ingas anonymitet har jag förvrängt vissa fakta och förkortat citaten något. När det gäller transkription av intervjuer finns många olika konventioner, anpassade till avsikten med den analys man vill göra. Här har jag av läsbarhetsskäl valt att förenkla texten något i jämförelse med det ursprungliga citatet. Vissa språkliga idiosynkrasier (ovanliga ordföljder som försvårar läsningen osv) har jag råttat ut, men det är mycket små förändringar det rör sig om. Ingas text är inte framsagd i en obruten replik, utan den innehöll ursprungligen avbrott med kommentarer och frågor av mig. De har dock mycket litet att tillföra i sammanhanget, varför jag har lämnat dem utanför. För att markera sådana brott i hennes tal har jag använt mig av ny rad och tankstreck (–). När det istället rör sig om en överhoppning i hennes egen obrutna text, har jag satt in ett par punkter (...).

⁶ Se särskilt Burman (1994b); Parker (1994).

⁷ Det är en komplicerad karta av inflytanden från olika strömningar utanför disciplinen, som i stort sett följer "the turn to language" i övriga humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner. Det som skiljer är bland annat att psykologi som disciplin har reagerat lång-

- sammare än de flesta andra akademiska ämnen på dessa rörelser. Bland de mer kända pionjärerna är Kenneth Gergen (1985) och Rom Harré (Harré & Gillett, 1994).
- ⁸ Se Hollway (1984; 1989).
- ⁹ De medlemmar i gruppen som jag har haft tillfälle att möta och inspireras av är Erica Burman (1994a;b) och Ian Parker (1994).
- ¹⁰ "Diskurs" och "tolkningsrepertoar" används ibland synonymt av diskursanalytiker, men har delvis olika ursprung och litet olika betoning. Se t ex Wetherell (1986) och Wetherell & Potter (1992). Jag har uppfattat "diskurs" som det mer övergripande begreppet, som i dessa sammanhang ofta används för att beteckna fenomenen på samhällsnivå – t ex "den medicinska diskursen" som Foucault talar om (1961; 1969). Begreppet är emellertid också användbart på mer lokal nivå, och används även av Wendy Hollway (1989). "Tolkningsrepertoar" används bland annat av Gilbert & Mulkay (1984) i deras kända studie av biokemiforskarens sätt att förklara varför deras egna forskningsresultat var sanna och andra forskares var misstag. Där används tolkningsrepertoar som beteckning på en uppsättning principer som människor tar till för att framställa sig själva och sin verksamhet i den lämpligaste dagern, givet ett visst socialt sammanhang. "Diskurs" är i så fall snarare förståelser som tvingar sig på oss med maktmedel, medan "tolkningsrepertoarer" är olika förståelser som vi till synes frivilligt väljer mellan efter vad som är mest fördelaktigt. Begreppen används dock inte på ett så stringent sätt att man kan upprätthålla en sådan distinktion genomgående. Wetherell & Potter (1992) använder dem ofta synonymt. Det gör jag också emellanåt i den individuella analysen i denna artikel.
- ¹¹ Se Michel Foucault (1969, s 49).
- ¹² Genom att koncentrera analysen på överensstämmelserna i texten, på bekostnad av motsättningarna, förklarar jag analysen för att göra processen tydligare. Jag återkommer senare i artikeln till motsättningarna.
- ¹³ Se t ex Haavind (1994).
- ¹⁴ Den fjärde diskursen, som jag har kallat "en underordningsdiskurs" (eftersom den är oklar, och det kan finnas flera olika varianter), är inte en av de starka diskurserna i hennes berättelser. Den skymtar ibland, bara för att snabbt döljas av en mer dominant förståelse.
- ¹⁵ Se Fine & Gordon (1992).
- ¹⁶ En kort språklig undersökning var betydande för mig här. "Quiescence" definieras i *Webster's New Collegiate Dictionary* (1977) som "the quality or state of being quiescent". Går vi vidare, finner vi att "quiescent" definieras som "become quiet; being at rest; causing no trouble or symptoms". På svenska skulle det närmast bli ord som fridfull, stillsam, oförarglig, inte till besvär – allsammans ord som är ganska bra beskrivningar av den "goda kvinnligheten".
- ¹⁷ Se Sampson (1993).
- ¹⁸ Se Holter (1984).
- ¹⁹ Se Foucault (1961; 1969).
- ²⁰ Dvs det sätt som är det sanktionerade/goda i den tidsperiod, den kultur och den samhällsklass där vi lever. Utformningen varierar, som bekant.
- ²¹ Se t ex Helander (1995); Klinghed (1994); Tseelon (1995).
- ²² Se Haavind (1994).
- ²³ Wetherell & Potter (1992) skriver mycket betydande om detta.
- ²⁴ Detta resonemang bygger på Ochberg (1992).
- ²⁵ "Diskurser" och tal är inte allt här i världen, det kan behöva påpekas. Många sociala företeelser äger rum i det tysta, och människor drabbas ändå av dem. Men av varje sådan företeelse finns alltid någon eller några möjliga tolkningar (diskurser), och dem drabbas människor också av.
- ²⁶ Jag har hämtat idéer till detta resonemang hos Michael Billig (1991, s 8 ff).
- ²⁷ Gareth Morgan (1986) skriver mycket betydande om parallella fenomen när det gäller organisationers fungerande gentemot sin omvärld.
- ²⁸ Se Kitzinger & Thomas (1995, s 39).
- ²⁹ Se Smith & Berg (1987).
- ³⁰ Min avhandling bygger på intervjuaterialet från den här studien, som väcker många fler frågor än jag här har tagit upp. Jag tänker på metodologiska frågor i vid bemärkelse i intervjuundersökningar med feministiska förtecken (synen på subjektet, reflexivitet, synen på objektivitet, forskarrollen osv.); etikfrågor; frågor om intervjupersoners "självpresentation" och retoriska avsikter med berättande, för att bara nämna några få. Detta kommer jag också att behandla i avhandlingen.
- ³¹ Någon läsare kanske undrar hur det har gått för Inga. Ja, hon har fortsatt sina funderingar om männen och makten. Hon ser sin arbetsplats mer som ett könspräglat system idag än vid tiden för intervjuerna. Vid tiden för artikelns publicering var hon på väg att byta avdelning för att hamna i något lugnare vatten. Det kändes som en befrielse.

LITTERATUR

- Acker, Joan, "Hierarchies, jobs, bodies: a theory of gendered organizations", *Gender & Society*, vol 4, 1990.
- Acker, Joan, "Gendering organizational theory", i Mills, A & Tancred, P (red), *Gendering Organizational Analysis*, Sage Publications, New York 1992.
- Banister, Peter et al, *Qualitative Methods in Psychology: A research guide*, Open University Press, Buckingham 1994.
- Billig, Michael, *Ideology and Opinion: Studies in Rhetorical Psychology*, Sage Publ, London 1991.
- Burman, Erica, *Deconstructing Developmental Psychology*, Routledge, London 1994.
- Burman, Erica, "Feminist Research". i Banister et al, 1994.
- Edwards, Derek & Potter, Jonathan, *Discursive Psychology*, Sage Publ, London 1992.
- Fine, Michelle & Merle Gordon, Susan, "Feminist transformations of/despite psychology", i Michelle Fine, *Disruptive Voices: The Possibilities of Feminist Research*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1992.
- Foucault, Michel, *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, Tavistock, London 1961.

- Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*, Routledge, London 1969/1994.
- Gergen, Kenneth, "The Social Constructionist Movement in Modern Psychology", *American Psychologist*, vol 40, 1985.
- Gilbert, G Nigel & Mulkay, Michael, *Opening Pandora's Box: A sociological analysis of scientists' discourse*, Cambridge University Press, Cambridge 1984.
- Ilaavind, Hanne, "Vi måste söka efter könets förändrade betydelse", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, vol 13 nr 3, 1992.
- Ilaavind, Hanne, "Kjonn i forandring – som fenomen og som forståelsesmåte", *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, vol 31, 1994.
- Harré, Rom & Gillett, Grant, *The Discursive Mind*, Sage Publ, London, 1994.
- Helander, Maria, *Om(-)formade kroppar: ett minnesarbete om fem kvinnors erfarenheter kring konstruktionen av kvinnors kroppar*. Examensarbete på psykologutbildningen, Institutionen för tillämpad psykologi, Umeå universitet, 1995.
- Hollway, Wendy, "Gender difference and the production of subjectivity", i Henriques, J et al, *Changing the Subject: Psychology, Social Relations, and Subjectivity*, Methuen, London 1984.
- Hollway, Wendy, *Subjectivity and Method in Psychology: Gender, Meaning and Science*, Sage Publ, London 1989.
- Holter, Harriet (red), *Patriarchy in a Welfare Society*, Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Kitzinger, Celia & Thomas, Alison, "Sexual Harassment: A Discursive Approach", i S Wilkinson & C Kitzinger (red), *Feminism and Discourse: Psychological Perspectives*, Sage Publ, London 1995.
- Klinghed, Pia, *Den konstgjorda kvinnligheten*. Examensarbete på psykologutbildningen, Institutionen för tillämpad psykologi, Umeå universitet 1994.
- Morgan, Gareth, *Images of Organization*. Sage Publ, London 1986.
- Ochberg, Richard I., "Social Insight and Psychological Liberation" i Ochberg, R & Rosenwald, G (red), 1992.
- Ochberg, Richard I. & Rosenwald, George (red) *Storied Lives: The Cultural Politics of Self-Understanding*, Yale University Press, New Haven 1992.
- Parker, Ian, "Discourse Analysis", i Banister et al, 1994.
- Potter, Jonathan & Wetherell, Margaret, *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour*. Sage Publ, London 1987.
- Sampson, Edward, *Celebrating the Other: A Dialogic Account of Human Nature*. Westview Press, Boulder, Colorado 1993.
- Smith, Dorothy, *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, Open University Press, Milton Keynes 1987.
- Smith, Kenwyn & Berg, David, *Paradoxes of Group Life*, Jossey-Bass, San Francisco 1987.
- Tseelon, Efraat, *The Masque of Femininity: The Presentation of Woman in Everyday Life*, Sage Publ, London 1995.
- Webster's New Collegiate Dictionary*, G & C Merriam Company, Springfield, Massachusetts, 1977.
- Wetherell, Margaret, "Linguistic repertoires and literary criticism: new directions for a social psychology of gender", i S Wilkinson (red), *Feminist Social Psychology: Developing Theory and Practice*, Open University Press, Milton Keynes 1986.
- Wetherell, Margaret & Potter, Jonathan, *Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*, Harvester Wheatsheaf, London 1992.

SUMMARY

Where gender and equality at work are concerned, one cannot always trust one's senses or one's speech as a female worker. It is often very unclear whether events are "actually" discrimination or just accidents, or perhaps due to personal shortcomings in oneself. Discursive domination may make an understanding of events in terms of subordination processes less likely to prevail for a woman, in spite of repeated occurrences of these events and temporary interpretations. A dominant frame of reference – the "normal" or gender neutral – may be stronger because of its support in language, structures and social surroundings. This affects the stories women tell about life at work, in that these different frames of interpretation can be seen to give rise to competing and oscillating personal interpretations of situations and events. Using a discursive psychological approach, interview talk by female civil servants was in this article analyzed for inconsistencies and contradictions concerning gender equality in the workplace. The pattern which was discovered was interpreted in terms of hidden gender structuring of organizations and the way such processes become represented in language.

Eva Magnusson
Kvinnovetenskapligt forum
Umeå universitet
S-901 87 Umeå